

УДК 821.161.2 – 1.09

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Гурко О.В.

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ, Україна*

*У статті досліджено функціональні типи метафори у художньому мовленні
Олександра Олеся. Індивідуально-авторські метафори розглянуто за
особливостями вираження уподібнювального компонента (іменникові, дієслівні й
прикметникові) та за структурою (прості, подвійні, складні та метафори
розгорнутого типу).*

Ключові слова: *функціональні типи метафор, поезія, уподібнювальний
компонент, структура, стиль, метафоричний образ.*

Мова – це не тільки засіб спілкування людей, а й таке явище, яке зберігає на довгі часи знання, почуття, уявлення людини. Слова здатні передавати найрізноманітніші емоції людини, але одне слово, одна назва дії чи стану – це ніби просто констатація факту. Для того ж, щоб мова набула краси, емоційності, чуттєвості, використовуються спеціальні засоби словесного зображення – синоніми, антоніми, епітети, порівняння, метафори та ін.

Взірцем для усного розмовного мовлення повинна стати мова художньої літератури, яка насичена досконаними художніми висловами, фразеологізмами, образами, думками, різноманітними тропами та іншими не менш прекрасними словесними образами.

У художніх творах відбиваються процеси, характерні для певного етапу розвитку літературної мови. Саме тому опис окремих ідіостилів є необхідною складовою загального дослідження історії національної художньої мови. Традицію її вивчення започаткували В. Ващенко, В. Виноградов, І. Білодід, В. Григор'єв. На сьогодні серед вітчизняних лінгвістів мову і стиль окремого автора вивчають К. Голобородько, Л. Дударенко, Н. Князєв, О. Муромцева, Л. Пустовіт, О. Семенюк, Л. Ставицька, Н. Сологуб, Л. Савченко, О. Таран та ін.

Наше дослідження ідіостилу Олександра Олеся – поета-лірика, продовжує одну з тенденцій, властивих сучасній лінгвістиці. Вибір теми визначається природою поетичної творчості митця й органічно пов'язаний із особливостями художнього мислення поета.

Особливу майстерність виявив Олександр Олесь у використанні метафоричних засобів художнього вислову. Його метафори перебувають на межі поетичних порівнянь і образів. Можна сказати, що порівняння та образи в Олесевій поезії нерідко виконують функції метафори. У статті ставимо за мету розглянути один із

найпродуктивніших художньомовних тропів – метафору. Основне завдання статті – виділити функціональні особливості метафори, зокрема охарактеризувати: 1) іменникові, дієслівні, прикметникові метафори; 2) прості, подвійні, складні та метафори розгорнутого типу. *Об'єктом дослідження є поезія Олександра Олеся.*

Перш за все з'ясуємо саме поняття метафори. Метафора – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця. В основі метафори лежить згорнене або приховане порівняння [4, с. 307].

Порівняймо експліцитно виражені приклади переходу від порівняння до метафори: «Сусіда, бородатий і рудий, як віничок сухого очерету», а далі: «Очеретяний віничок обережно підкрався...», «Овва? – скинувся віничок» [1, с. 22].

Для стилю Олександра Олеся характерне використання своїх, власне авторських метафор. Є, звичайно, і давно відомі, узуальні – це так звані стерті метафори, але кількість їх значно менша. Індивідуальні метафори – це ті ознаки художньої мови, за якими одразу пізнається авторський стиль. Індивідуально-авторська метафора Олеся є оригінальним продовженням фольклорної, народної. У ній відображаються найхарактерніші ознаки його стилю.

Кожним своїм віршем Олександр Олесь відкриває читачеві все нові й нові глибини свого багатого метафоричного світу, у якому він вільно оперує звуками й барвами слова, щоразу подаючи його по-новому. Метафори допомагають відтворити чарівні, захоплюючі образи. Індивідуально-авторські метафори Олександра Олеся варто розглядати за особливостями вираження уподібнювального компонента (іменникові, дієслівні й прикметникові) та за структурою (прості, подвійні, складні та метафори розгорнутого типу).

У поезії Олеся дуже яскраві іменникові метафори, де він за допомогою слів у переносному значенні підкреслює характерні ознаки предмета. Так, метафора «*море сонця*» позначає велику кількість тепла. У його поезіях неодноразово зустрічається метафоризація образу сонця, але при цьому метафори не схожі одна на одну, кожна має власну особливість. Зокрема, в метафорі «*усмішки сонця*» сонце постає персоніфікованою істотою, і формується вона внаслідок накладання нерівнорядних сил – парадигматичної семи «істота» в іменника «усмішка» та парадигматичної семи «неістота» в іменника «сонце», яке у різноманітних міфах постає як одухотворена й життєтворюща сутність. Це простежується у вірші «Зимою»:

Дивилося сонце на срібнії віти,
Всміхалося їм, і вони не змогли
Усмішки блискучого сонця стерпіти
І тонути в млості якійсь почали... [2, с. 70].

Художньо-стилістичної метафоризації Олександр Олесь досягає за допомогою створення асоціативної символіки (очі – квіти, радість, вечір, хмари; хрести – люди; могили – рідна сторона; душа – країна Жалю). Трепетно і з любов'ю говорить автор про кохані очі дівочі і при цьому вдало використовує метафори: «Твої очі – тихий вечір... Твої очі – тиха радість...» [2, с. 91].

Психічний стан людини, а також природи передається метафорами, у яких семантика метафоричного слова пов'язана із звуковими асоціаціями. У вірші «О слово рідне! Орле скутий!» Олександр Олесь з глибокою ніжністю передає свою любов до рідного слова, у якому відображається вікова історія України, краса й ніжність природи, духовне багатство рідного краю. На цьому ґрунті і виникла іменникова метафора «*Дніпра між ними левій рев*» [2, с. 114]. Безперечно, основою такої метафори є асоціативне тло, *ревіти* – дуже чутно плакати.

Автор активно використовує загальновідомі дієслівні метафори типу *смівся день, гроза пройшла, співає море, радіє сонце, шумить степ, розливаються пісні*, адже українська природа постійно виступає ліричним героєм у його поезіях. Сонце, ниви, луки, землю, поет вважає джерелом свого поетичного хисту: «*Раділо сонце, ниви, луки*» [2, с. 52].

Зустрічаються в поетичному мовленні Олександра Олеся й метафори, що виникли внаслідок зіставлення ознаки якості предмета й уподібнення її до нього, наприклад: «*Річки ясні жемчужились, Шуміли і пливли...*» [2, с. 61].

Особливо стилістично насичені метафори у громадянській ліриці Олександра Олеся. У вірші «Хіба не бачите, що небо голубіє» поет повний оптимізму, райдужних надій на світле майбутнє свого народу. Він з усією переконливістю й упевненістю висловлює ідею неминучості українського національного відродження. Як прихід весни після зими неминучий, так само після довгих років поневолення прийде час визволення українського народу:

Хіба не бачити, що небо голубіє,
Що сонце ранком всміхається ніжним,
Хіба не вірите, що скоро день засвітить,
Що сонце наше вже з-за обрію встає... [2, с. 166].

Досить вдало в цьому вірші Олександр Олесь використовує поетичні метафори, важливу роль у яких відіграють дієслова типу *всміхається, голубіє, дивиться, встає*, які сполучаються з іменниками *небо, сонце, земля, день*.

Часто в структурі метафоричного образу в поезії Олександра Олеся головну роль відіграють прикметники. Їм надається високої ваги образність, вживаються вони в переносному значенні й стають метафоричними епітетами, що передають найтонші відтінки емоційного світовідчуття. Наприклад:

Я вибіг з хати в день майовий...
Шумів травою степ шовковий,
Смівся день, пісні лились [2, с. 52].

Прикметник «шовковий» є похідним і означає «виріб, зроблений з шовку», але водночас він містить у собі переносне значення «схожий на шовк, м'який, блискучий, тонкий» [3, с. 506]. Саме остання асоціація постає базовою при творенні образу степу шовкового, хоча тут можна простежити й наявність семи – «бути тихим, лагідним, спокійним» [3, с. 506]. Очевидно, поєднання цих сем і створює цілісний образ степу.

У способі метафоризації ознак, які виражені за допомогою прикметників, виділяються ті, що позначають колір. Вони є характерними взагалі для поетичної

мови, а в поетичному мовленні Олександра Олеся відрізняються індивідуальністю й неповторністю. Автор має свою улюблену гаму кольорів.

Різноманітною функціональною модифікацією характеризуються прикметники «золотий», «срібний», «рожевий», використовувані у своєму вторинному значенні. Глибинні можливості цих слів постійно хвилюють автора, він прагне віднайти для них найточніше застосування, а саме: «серце золоте», «рожевий ранок» [2].

Читаючи твори Олеся, все більше й більше переконаєшся, що майже вся його поезія просякнута простими метафорами: «вільне море», «море співало», «любов лежить», «день вмирає», «вогняне море», «душа ридас» [2]. Олександр Олесь дуже любив море. Він оспіває його суворість і ніжність у циклі поезій «3 кримських образів», що ввійшов у збірку «3 журбою радість обнялась». Море вабить поета як символ нескореності, воно викликає в нього думки про рідний край, про боротьбу за волю народу. Біля моря намагається він знайти спокій, втішити душевні болі:

Біг і прибіг я до вільного моря...

Море нічого мені не сказало [2, с. 98].

У поезії Олександра Олеся наявні і подвійні метафори, які складаються із дієслова та іменника в орудному відмінку. Наприклад: «умилась рососою», «шумів травою степ шовковий», «вогнем страждання запалить» [2]. Здебільшого це метафоричні епітети, що входять до складу подвійних метафор:

Ти знов прийшла, щоб всі чуття холодні

Вогнем страждання запалить... [2, с. 60].

Для поезії Олександра Олеся характерне вживання складних метафор: «зграї бурхливих хвиль», «осріблені місяцем гори блищать», «ліс цвіте осінніми квітками», «в моїй душі не сходе сонце» [2]. Зокрема, складна метафора «зграї бурхливих хвиль» виникла на ґрунті кількісного виміру й характеру асоціативного обліку цієї кількості. Адже «зграя» у прямому значенні – це група тварин або птахів того самого виду, які тримаються разом. Хвилі на морі також під впливом вітру становлять зграї. Саме на основі цієї асоціації за подібністю і витворюється згадана метафора.

У поезії Олександра Олеся зустрічаємося із метафорами розгорнутого типу. Ці метафори характерні для поетичного мовлення. Загалом вони вирізняються на загальному тлі незвичністю, несподіваністю, що, з одного боку, приваблює читача, а з другого боку, змушує його інтенсивно працювати не лише над розумінням тексту, його смислової завершеності, але й з метою глибшого відчуття естетичної вартості тексту, аромату його мови:

Дві хмароньки плили кудись

В убранні золотім

І мовчки зупинились... [2, с. 61].

Ця авторська метафора розвивається у своєму значенні від простої «хмароньки плили» до подвійної «мовчки зупинилися»:

І довго ще дві хмароньки

Стояли мовчки в ряд

І, пливучи, стинилися,

Щоб глянути назад [2, с. 61].

Цей метафоричний вислів, подібно до попереднього, у своїй основі має розвиток метафори, але вже від складної «*хмароньки стояли мовчки вряд*» до комплексу метафор за схожістю дії, до складу якого входить і дієприслівник: «*пливучи спинилися, щоб глянути назад*».

Розгорнута метафора, як правило, будується на основі одного образу:

*Як крізь хмари летючі,
Гляне сонце блискуче,
Усміхнеться в привіті,
Розіллється в блакиті* [2, с. 286].

У цьому розгорнутому типі метафори базовою є лексема «*сонце*», що спочатку виступає одним із головних компонентів простої метафори «*гляне сонце*», а далі за рахунок саморозвитку охоплює цілий ряд дієслів – *усміхнеться, розіллється* та іменників, що вказують на спосіб перебігу дії та її локалізації «*в привіті*», «*в блакиті*».

Олександр Олесь у творенні багатьох метафоричних структур активно використовує набутки української міфології, черпаючи з глибин те сакраментальне, що воістину передає національну неповторність світобачення:

*Дніпро! Дніпро!
Русалки пояс тобі тчуть...* [2, с. 551].

За фольклорними уявленнями, у річці, на дні моря живуть русалки. Олександр Олесь доторкнувся й цієї теми у своєму вірші. Використання фольклорних образів надає творові національно-фольклорного колориту. Автор своїм віршем стверджує, що русалки, які живуть на дні Дніпра, ніби пояс йому тчуть, бо рідний для них він:

*Дніпро! Дніпро!
Ти рідним братом України став...* [2, с.551].

Характерним є надання Україні й Дніпру людських властивостей, показ їх у родинних стосунках: Україна – сестра, Дніпро – брат.

Висновки. Дослідивши поезію Олександра Олеся, можна з упевненістю сказати, що найулюбленішими метафорами виступають: «*усмішка сонця*», «*море сонця*», «*рожева весна*», «*золоте серце*», «*сонця сміх*». До ключових слів його поезії належать «*сонце*», «*море*», «*хвилі*», «*мова*», «*усмішка*». Загалом у метафориці Олександра Олеся домінує дієслівна. З-поміж дієслівних метафор найчастотнішими постають: «*усе цвіте*», «*шумлять сосни*», «*сонце всміхається*», «*дрімає село*», «*шепчуть троянди*».

Список літератури

1. Українська мова: Енциклопедія / [ред. М. Бажан]. – К.: Українська енциклопедія М.П. Бажана, 2000. – 989 с.
2. Винниченко В. Оповідання / В. Винниченко. – К.: Наукова думка, 2001. – С.22.
3. Олесь О. Твори в 2-х томах / О. Олесь. – К.: Генеза, 1990. – Т.1. – 959с.
4. Сучасна українська літературна мова / [ред. А.П. Грищенко]. – К.: Вища школа, 1997. – С. 506.

Гурко Е.В. **Функциональные особенности метафоры в поэзии Александра Олеся** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.395-400.

В статье исследуются функциональные типы метафоры в художественной речи Александра Олеся. Индивидуально-авторские метафоры рассматриваются по особенностям выражения уподобленного компонента (существительные, глагольные и прилагательные) и по структуре (простые, двойные, сложные и метафоры развернутого типа).

Ключевые слова: функциональные типы метафор, поэзия, уподобленный компонент, структура, стиль, метафорический образ.

Gurko O.V. **Functional features of metaphor in the poetry of Oleksandr Oles** // *Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatio».* – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.395-400.

Functional types of metaphor in the poetry of Oleksandr Oles are examined in this article. Individual-authors metaphors for expressing similar component features (noun, verb and adjective) and structure (simple, double, complex and detailed metaphor type) are considered.

Key words: functional types of metaphors, poetry, similar components, structure, style, metaphorical type.

Поступила до редакції 06.04.2011 р.